

תוכן העניינים

יא	הקדמה
1	מבוא
2	יחזקאל: האיש ותקופתו
4	יחזקאל: הנביא וספרו
7	יחזקאל ורקעו התרבותי
7	יחזקאל וספרות התורה
9	יחזקאל וסביבתו המסופוטמית
17	מצב המחקר ובעיותיו
19	מתודולוגיה
23	פרק א: יחזקאל ותוכנית התקומה הכוהנית בויקרא כו
23	רבדיו השונים של ויקרא כו
30	ויקרא כו ותוכנית התקומה של יחזקאל חיים ולא מוות: חידושה של תוכנית התקומה של יחזקאל
37	ביחס ל"ס"כ
45	סיכום
47	פרק ב: תפקיד הנביא לאחר החורבן
48	משל הצופה ונמשלו: יחזקאל לג 1-9
52	שני מינויים לצופה: יחזקאל לג 1-9; ג 17-19
55	נבואת הצופה בפרק ג בהקשרה המידי
56	נבואת הצופה בפרק ג בהקשרה הקרוב
58	נבואת הצופה בפרק ג בהקשרה הרחב
60	חשיבותה של נבואת הצופה להבנת תפקיד הנביא לאחר החורבן ... תפקיד הנביא לפני החורבן וזיקתו אל האלם שנגזר
61	על יחזקאל
67	פתחון הפה של הנביא
74	סיכום

75	פרק ג: הגמול לאחר החורבן .....
75	השאלות העומדות על הפרק .....
77	האם הייתה ליחזקאל תפיסת גמול אחידה ועקיבה? .....
78	האם הייתה ליחזקאל תפיסת גמול פרטית או קיבוצית? .....
81	יחזקאל ט .....
83	יחזקאל יג .....
84	יחזקאל יד 11-1 .....
86	יחזקאל יד 12-23 .....
94	יחזקאל יח .....
98	יחזקאל כ .....
107	יחזקאל כא 1-10 .....
110	יחזקאל לג 1-9 .....
111	יחזקאל לג 10-20 .....
112	יחזקאל לד 1-16 .....
113	יחזקאל לד 17-22 .....
113	יחזקאל מד 9-31 .....
114	תפיסת הגמול של יחזקאל: סינתזה .....
118	סיכום .....
120	פרק ד: היכולת לשוב לאחר החורבן .....
120	משמעות הקריאה לשוב בנבואות יחזקאל .....
126	הקריאה לתשובה בחטיבת נבואות הפורענות .....
126	יחזקאל יג 17-23 .....
127	יחזקאל יד 1-11 .....
129	יחזקאל יח 1-20 .....
131	הקריאה לתשובה בנבואות התקומה .....
131	יחזקאל לג 1-9 .....
132	יחזקאל לג 10-20 .....
133	רק מעשי ההווה קובעים .....
138	"לא יתכן דרך אדני" .....
141	חידוש עקרון הגמול במחשבת יחזקאל .....
148	חידוש עקרון הגמול דווקא לאחר החורבן .....
152	יחזקאל לג 30-33 .....
159	יחזקאל לו 16-38 .....
159	נוסח והרכב ספרותי .....

163	.....	חילול שם ה' לעיני הגויים
167	.....	פעולת ה' למען שמו
168	.....	טהרה באמצעות זריקת מים
177	.....	נתינת לב ורוח חדשים
179	.....	לב חדש
182	.....	רוח חדשה
184	.....	ישראל יוסיפו לחטוא גם בעתיד
186	.....	לב בשר
187	.....	בושת ישראל בסוף תהליך התקומה
192	.....	יחזקאל יא 14-21
194	.....	יחזקאל כ
195	.....	תכלית הסקירה ההיסטורית
196	.....	שבועת ה' להגלות את ישראל
197	.....	חוקים לא טובים
205	.....	תשובת ישראל בעתיד
207	.....	התשובה במחשבת יחזקאל: סינתזה
211	.....	סיכום

213	.....	פרק ה: היחסים בין השכבות החזקות והחלשות בעם בעתיד
213	.....	הנבואה אל הצאן (לד 17-22) בהקשרה
214	.....	עצמאותה של הנבואה אל הצאן
221	.....	זהות האילים והעתורים וטיב ההאשמות נגדם
226	.....	לוחות אל-יהודו
227	.....	צדקימה בן שילימו
234	.....	רפאימה בן סמכימה
240	.....	היחסים בין חזקים לחלשים בעתיד
244	.....	נספח: נבואות יחזקאל ולוחות אל-יהודו
247	.....	סיכום

249	.....	פרק ו: היחסים בין יהודה וישראל בעתיד
249	.....	נבואת העצים (לז 15-28)
250	.....	המעשה הסמלי: לקיחת העצים והכתיבה עליהם
252	.....	תיאור המעשה הסמלי
254	.....	ביאור המעשה הסמלי
255	.....	ישראל ויהודה בנבואות יחזקאל

חשיבות שיקום הממלכה המאוחדת בתוכנית התקומה

262	של יחזקאל
270	סיכום
פרק ז: הנהגת ישראל לאחר החורבן	
272	הנבואה לרועים: יחזקאל לד
273	מחדלי הרועים בעבר
277	גורלם של רועי העבר
279	הנהגת ישראל בעתיד
288	ה' רועה או דוד רועה
291	נספח: יחזקאל לד ונבואת ירמיהו לרועים
293	נבואת העצים: יחזקאל לז 15-28
296	נבואת הארז, הגפן ושני הנשרים: יחזקאל יז
297	המשל: הארז, הגפן ושני הנשרים
304	הנמשל: יהויכין, צדקיהו, מלך בבל ומלך מצרים
315	החתימה: ה' והארז
321	קינה אל נשיאי ישראל: יחזקאל יט
322	תאריך והרכב ספרותי
325	הלביאה וגוריה
329	הגפן וענפיה
331	הנמשל
340	הנבואה אל חלל רשע: יחזקאל כא 30-32
348	מדוע היה יחסו של יחזקאל ליהויכין שלילי?
359	סיכום
פרק ח: הזיקה בין העם לארץ לאחר החורבן	
362	מצבה של הארץ מיד לאחר החורבן
363	מיתוס הארץ הריקה
366	הארץ הריקה ביחזקאל
369	הארץ המושפלת ביחזקאל
371	תקומת הארץ בעתיד
372	שיקום שממת הארץ בעתיד
377	הפסקת כלימת הארץ בעתיד
383	מי יירש את הארץ לאחר החורבן
384	פולמוס בין גולים לנשארים בספר יחזקאל?

391	..... הנבואה ליושבי החרבות (לג 23-29)
399	..... הנבואה לגולים (יא 14-21)
414	..... סיכום
417	..... סיכום ומסקנות
417	..... סיכום פרקי הספר
420	..... תוכנית התקומה של יחזקאל
421	..... תאולוגיה של גלות: תפקיד הגלות בהיסטוריה של ישראל
422	..... פעולת האל והמעשה האנושי: תאוצנטריות לצד תשובה וגמול
424	..... תקומה ושיקום של סדרי העבר
425	..... מועדה של תקומת ישראל
426	..... תרומת הספר לחקר המקרא
	..... מדברי יחזקאל אל ספר יחזקאל: תהליכים בהתהוות
426	..... הספר המקראי
427	..... יחזקאל ומורשתו הכוהנית
428	..... יחזקאל וקהילות גולי יהודה בבבל
429	..... אפיקים להמשך המחקר
432	..... ביבליוגרפיה
484	..... מפתח מקורות

יחזקאל: הנביא וספרו

ספר יחזקאל הקנוני הוא תוצאה של תהליך שתחילתו בדברי הנביא שנאמרו בזמנים שונים ולאורך תקופה ארוכה, המשכו בהעלאתם על הכתב, וסופו בחיבור המגילות השונות שהנבואות נכתבו עליהן, במובנו הפשוט של המילה, לספר המאגד את דברי הנביא.⁴ תהליך זה מטבע הדברים אך זמן-מה, ואין ספק כי ספר יחזקאל לא נכתב במשיכת קולמוס אחת. עובדה זו מעלה מספר שאלות המעסיקות את חוקרי ספרות הנבואה בכלל ואת חוקרי יחזקאל בפרט: האם הנביא שאמר את הנבואות הוא גם זה שערך וכינס אותן לספר הקרוי על שמו, או שמא חיבור הנבואות השונות לספר הנבואי נעשה על ידי אחרים? האם כל המצוי בספר יחזקאל הקנוני הוא גם דבריו המקוריים של הנביא, או שמא בין אמירת הנבואות על ידי הנביא לכינוסן אל הספר הקרוי על שמו הן עובדו על ידי עורכי ספרו, והללו גם שילבו אל תוכן דברים שהם עצמם יצרו ולא היו חלק מדברי הנביא? שאלות אלה מצויות כיום במחלוקת קשה בין חוקרי יחזקאל.

במחקר יחזקאל בשליש הראשון של המאה ה-20 הייתה נטייה קיצונית לערער על המקובל בפרשנות המסורתית, יהודית ונוצרית גם יחד, בדבר שיוך הספר ליחזקאל עצמו.⁵ חלק קטן בלבד מן הנבואות נתפס כדברי הנביא המקוריים, וכל יתר הנבואות המצויות בספרו הוגדרו כתוספות שנתחבו אל הספר על ידי עורכיו.⁶ בדרך האחרון זכתה מגמה זו במחקר יחזקאל לעיצוב וחיזור מחודשים שביטויים המובהק הוא בפירושו של וולטר צימרלי (Zimmerli) ליחזקאל,⁷ והיא מקובלת כיום על רבים מחוקרי יחזקאל באירופה.⁸ צימרלי וההולכים בדרכו

4 שלביו של תהליך זה מקובלים על רוב החוקרים. לעומתם דיוויס (מגילה) סברה שיחזקאל מסמל מעבר של הנבואה הישראלית ממסירה ראשונית בעל-פה למסירה ראשונית מלכתחילה בכתב.

5 כבר סמנד, יחזקאל, xxi; דרייבר, מבוא, 279 טענו בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20, שלא ניתן להסיר מן הספר ולו פסוק אחד בלי לפגוע ביצירה כולה.

6 ראו למשל הלשר, יחזקאל, 5-6, שהבחין בין כתובים שיריים, שאותם ייחס ליחזקאל עצמו, ובין כתובים המנוסחים כפרוזה, שאותם ייחס לעורכי הספר. הלשר סבר, ש-144 פסוקים בלבד מתוך 1,273 פסוקי ספר יחזקאל הם משל הנביא (חומרים מקוריים מצויים לשיטתו עד פרק לב בלבד).

7 צימרלי, יחזקאל א-כד; הנ"ל, יחזקאל כה-מח.

8 ראו למשל גרשה, עריכה, שסבר ש-30 פסוקים בלבד נאמרו על ידי יחזקאל עצמו, והצביע על ארבעה שלבי עריכה שונים שהעניקו לספר את צורתו הסופית. פוהלמן (יחזקאל א-יט; הנ"ל, יחזקאל, כ-מח) טען, שצורתו הסופית של יחזקאל היא תוצאה

הצביעו בתוך הנבואות על סתירות פנימיות, על הבדלי סגנון ומינוח ועל מאפיינים צורניים כגון נוסחאות פתיחה וסיום המלמדים, לשיטתם, על תחיבות משניות אל תוך דבריו המקוריים של הנביא. צימרלי וממשיכיו הכירו בכך שתחיבות אלה לכאורה דומות למדי לדבריו המקוריים של הנביא הן בסגנון הן בתוכן. לאור זאת הם הציעו שנבואותיו המקוריות של יחזקאל עברו עיבוד מקיף ונרחב על ידי אסכולה של תלמידיו, דבר המסביר את הקרבה הניכרת בין הגרעין המקורי לרובד שמעבד אותו. צורתו הסופית של ספר יחזקאל הקנוני משקפת אם כן תהליך ארוך של צמיחה הדרגתית ורב-שלבית, וההולכים בדרכו של צימרלי מצביעים כמעט בכל נבואה על גרעין הנבואה המקורי לשיטתם, על התוספות השונות שנוספו לו, ועל המניע שהביא להוספתן.

גישתו של צימרלי עוררה ביקורת רבה.⁹ ביטויה המובהק הוא בפירושו של משה גרינברג ליחזקאל,¹⁰ שגישתו מקובלת כיום על חוקרים רבים בישראל ובארצות הברית.¹¹ גרינברג וההולכים בדרכו הראו, כי ברוב המקרים הבחנים להפרדה בין דברי הנביא המקוריים ובין התוספות שנוצרו לכאורה על ידי תלמידיו אינם יכולים לעמוד: רבות מהסתירות הפנימיות הקיימות לכאורה בנבואות ניתנות להסבר בצורה פשוטה; הבדלי הסגנון והמינוח והמאפיינים הצורניים אינם חייבים כשלעצמם להעיד על פעולתן של ידיים נוספות, ויכולים לשקף את סגנונו המיוחד של יחזקאל ואת העובדה שהנביא עצמו לא הקפיד על שימוש עקיב בנוסחאות הפתיחה והסיום בספרו; לנביא היה חופש לגוון את המסר הנבואי שלו ואת הדימויים שהשתמש בהם, ועל כן אין בהופעתן של נבואות פורענות לצד נבואות תקומה או של מספר דימויים בתוך נבואה אחת כדי ללמד בהכרח על מרכיבים משניים בטקסט; והדמיון בין דברי הנביא

9 של מספר עריכות באוריינטציות שונות, ושכמעט לא ניתן לבודד את דבריו המקוריים של הנביא. העריכה הראשונה כוונה לשיטתו אל קבוצת הגולים המצומצמת שגלתה עם יחזקאל (golaorientierten), ואילו השנייה כבר הופנתה אל קהל רחב יותר, הגולים באשר הם (diasporaorientierten). ראו גם קליין, עריכה; סדלמאיר, יחזקאל.

10 כך למשל נטען שהוא הסתמך במידה מופרזת על תה"ש ותיקן לאורו את נה"מ, ושרבות מהחזרות והכפילויות שעל פיהן הוא ביסס את קיומן של ידיים נוספות שפעלו בטקסט הן למעשה חלק מסגנונו של יחזקאל. ראו גרינברג, קריטריונים; קרלי, יחזקאל ומקומו.

11 גרינברג, יחזקאל א-כ; הנ"ל, יחזקאל כא-לו.

12 ראו למשל כשר, יחזקאל א-כד; הנ"ל, יחזקאל כה-מח; בלוק, יחזקאל א-כד; הנ"ל, יחזקאל כה-מח; ג'ויס, יחזקאל. לגישת-ביניים המנסה למצוץ בין גישת צימרלי לגישת גרינברג ראו פירושו של אלן, יחזקאל א-יט; הנ"ל, יחזקאל כ-מח.

לתוספות האסכולה שלו לכאורה הוא כה גדול, עד שברוב המקרים קשה מאוד לקבוע היכן מסיימים דברי הנביא והיכן מתחילים דברי תלמידיו. לאור זאת נקט גרינברג גישה הוליסטית-כולליית, והציע שרובן המוחלט של הנבואות בספר יחזקאל הן נבואות מקוריות של הנביא, ואילו תוספות מעשה ידי עורך, אם ישנן, הן מעטות ושוליות. ספר יחזקאל הקנוני משקף, אם כן, הן את דבריו המקוריים של הנביא הן את האופן שהנביא סידר בו את דבריו.

בין המקבלים את שיטת גרינברג באשר למקוריות נבואות יחזקאל וייחוסן לנביא עצמו הועלו בדור האחרון מספר השגות חשובות. כמה חוקרים הצביעו על פעולתם של עורכי ספר יחזקאל ועל השפעתם הרבה על סידורם של דברי הנביא המקוריים. מנחם הרן טען כי דברי הנביא המקוריים נכתבו תחילה על גבי מגילות נפרדות. עם זאת, חיבור המגילות זו לזו וכינוסן אל הספר הנושא כעת את שם הנביא לא נעשו על ידי יחזקאל עצמו אלא על ידי עורכי ספרו, שגם העניקו לספר את מבנהו הברור, המכיל שלוש חטיבות מובחנות – פורענות (א-כד), נבואות לגויים (כה-לב) ותקומה (לג-מח).¹²

נקודת המוצא לדיון בכתובים בספר זה תהיה כי מדובר בנבואות שיחזקאל עצמו אמרן ובחלוף הזמן גם העלה אותן על הכתב על גבי מגילות נפרדות תוך שימור צורתן כנאום.¹³ הדיון בספר יתמקד אם כן בעולמו הרעיוני ובתפיסותיו של נביא זה, ובאופן שבו השפיעו דבריו על גולי יהודה בכבל בדור הראשון שלאחר החורבן.

נקודת מוצא זו לדיון אינה מתימרת לקבוע כי ספר יחזקאל אינו מכיל תחביבות משניות. במהלך הדיונים בנבואות השונות אסקור את הטענות שהועלו במחקר באשר למקוריות הנבואה, ובמספר מקרים אף אצביע על השיקולים שעולה מהם כי נבואה מסוימת לא חוברת על ידי הנביא עצמו. אלא שלפי הכלל המקובל "המוציא מחברו עליו הראיה" נטל ההוכחה להראות כי נבואה מסוימת אינה משל יחזקאל מוטל על הטוען זאת, והוא יידרש להראות מה הם הטענות התוכניים, הלשוניים או הסגנוניים המחייבים להוציאה מידי מחברה, מה הייתה מגמת העורך שתחב את דבריו אל תוך דבריו המקוריים של הנביא, וכיצד נעשה בפועל מעשה העריכה. לאורך הספר אעמוד על מספר מקרים שבהם פעולתם של עורכי ספר יחזקאל שנטלו את המגילות שכתב הנביא, חיברו אותן אחת אל רעותה ויצרו למעשה את ספר יחזקאל הקנוני, יצרה סתירות פנימיות וחריקות

12 ראו הרן, האסופה. גישה זו מקובלת גם על ג'ויס, יחזקאל.

13 לעומת זאת בספר ירמיה נאמר מפורשות, שהדברים נאמרו על ידי ירמיהו אך הועלו על הכתב על ידי ברוך בן נריה (ראו יר' לו 4-18).

ברצף העניינים. במקרים אלה אציין מפורשות מה הם דברי הנביא ומה הם דברי עורכי ספרו, ואף אציע מה היה המקום המקורי שהנביא ייעד לנבואה (או איזה משני מופעים של הנבואה הוא המקורי), ומה גרם לעורכי ספר יחזקאל להציבה בסופו של דבר במקום שהציבה.

יחזקאל ורקעו התרבותי

"האדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו", כתב נכוחה שאול טשרניחובסקי,¹⁴ וניתן לומר כי גם הנביא אינו אלא תבנית נוף מולדתו, ורקעו התרבותי ועולמו הרעיוני משפיעים באופן מכריע על נבואותיו. עם זאת, בכל הקשור ליחזקאל, לצד מולדתו שבה גדל, וחוגי הכהונה בירושלים שעל ברכיהם התחנך ושמהם ספגה אוזנו עודה רעננה ועינו טרם שבעה לראות, גם בכל מקום מושבו החדש, שאלה הגיע על כורחו, הטביעה את חותמה עליו.

יחזקאל וספרות התורה

אף אם מוצאו הכוהני של יחזקאל לא היה מוזכר מפורשות בספר (א 3), רקעו הכוהני אינו מוטל בספק, שכן קיימות זיקות רבות ומובהקות – רעיוניות, לשוניות וסגנוניות – בין יחזקאל ובין הכתובים הכוהניים בתורה.¹⁵ עם זאת, במחקר יחזקאל לאורך כל תולדותיו אין הסכמה באשר ליחסי הקדימות וכיוון ההשפעה.

כבר בסוף המאה ה-19 טען יוליוס ולהאוזן (Wellhausen), כי יחזקאל קדם לספרות הכוהנית שבתורה. לשיטתו נבואות יחזקאל הן שהשפיעו על הרובד המוקדם של היצירה הכוהנית בתורה, ספר הקדושה (H, סה"ק), ולאחר מכן השפיע סה"ק על החוליה המאוחרת ביותר ביצירה הכוהנית – תורת כוהנים (P, תו"כ).¹⁶ גישתו של ולהאוזן עוררה ביקורת מקיפה כבר מצדו של יחזקאל קויפמן. הוא טען כי הספרות הכוהנית שבתורה בכללותה, הן תו"כ הן סה"ק,

14 טשרניחובסקי, האדם אינו אלא.

15 על הזיקות שבין יחזקאל לס"כ ובעיקר ו' יז-כו הצביע כבר גראף, היסטוריה, 81-83.

16 ולהאוזן, אקדמות, 377-378. גישה זו מקובלת כיום בין חוקרים הסבורים כי יחזקאל פעל בזמן גלות בבל, ואילו ס"כ נוצר רק בימי בית שני. ראו למשל לוסט, שמות ו; ניהאן, תורה כוהנית, 343-345; מולר, ויקרא כו.

נוצרה עוד בימי הבית הראשון, קדמה ליחזקאל והשפיעה עליו.¹⁷ טענתו של קויפמן זכתה לאישוש ממחקרים רבים ומגוונים שנערכו בדור האחרון. מחקרים אלה הראו בצורה המשכנעת ביותר כי הכתובים הכוהניים בתורה נוצרו ברובם בימי הבית הראשון, ועל כן אינם יכולים להיות מאוחרים ליחזקאל;¹⁸ כי לשונו של ספר יחזקאל משקפת עברית בתר-קלסית, והיא שונה ומאוחרת מלשונם של הכתובים הכוהניים, המשקפים את העברית הקלסית המאפיינת חיבורים מקראיים מימי הבית הראשון;¹⁹ וכי ניתוח הזיקות הספרותיות בין יחזקאל לכתובים הכוהניים מלמד, שיחזקאל היה זה שהושפע ושאל מהם ולא להפך.²⁰

לצד השפעת הכתובים הכוהניים על יחזקאל הצביעו חוקרים על זיקתו של יחזקאל ללשונו ולרעיונותיו של המקור המשנה-תורתי (D, ס"ד)²¹ ולכתובים אחרים בתורה²² ומחוצה לה,²³ וניתחו את אופני השימוש השונים של יחזקאל במסורות שהכיר. אלא שבהשוואה לזיקת יחזקאל לספרות הכוהנית זיקות אלה אינן מרובות.

דיוננו בספר זה מקבל את הטענה, שמוצאו וחינוכו הכוהניים של יחזקאל והיכרותו עם מקורות התורה בכלל ועם מכלול היצירה הכוהנית שבתורה (ספר כוהנים, ס"כ) בפרט השפיעו השפעה מכרעת על האופן שבו הוא תפס את המציאות ועיצב את נבואותיו. עם זאת יש להדגיש, כי גם אם יחזקאל היה

17 קויפמן, תולדות האמונה, ג, 566-573. לגישה שונה, הסבורה שהדמיון הספרותי נובע מהסתמכות על מסורת כוהנית קודמת ולא דווקא מתלות ישירה בין שני החיבורים, ראו את מחקרי הרן, יחזקאל מ-מח; חוקה; יחזקאל וס"כ.

18 ראו למשל מילגרום, ויקרא א-טז; קנוהל, מקדש הדממה; שורץ, תורת הקדושה.

19 ראו הורביץ, מחקר לשוני; הנ"ל, מונחים. באופן דומה טען רוקר, הלשון ביחזקאל; הנ"ל, יחזקאל והמקרא, שלשונו של יחזקאל משקפת שלב-מעבר מהעברית הקדם-גלונית לעברית הבתר-גלונית. לעומתם טען נאודה, עברית מקראית, שלא ניתן להצביע על תקופות מוגדרות שבהן השפה הבלעדית היא עברית מקראית קלסית / מאוחרת / קומראן וכו', והציע דגם מתמשך והדרגתי של שינוי והתפתחות בתוך העברית לדורותיה. ראו מילגרום, ויקרא כג-כז, 2352-2363; הנ"ל, ויקרא כו; לויט-כהן, לב חדש; ליונס, מחוק ונבואה.

21 ראו למשל לויט-כהן, לב חדש; הנ"ל, ביד חזקה; רוס-שילוני, תפיסות גלות; הנ"ל, פרשנות; גנזל, אלילות.

22 פישביץ, פרשנות.

23 לדיונים באשר לזיקות בין יחזקאל לירמיה ראו מילר, ירמיה ויחזקאל; הולדיי, ירמיה ויחזקאל; לין, ירמיה ויחזקאל; רוס-שילוני, יחזקאל וירמיה.

יכול להכיר בנפרד כל אחד מן החומרים הספרותיים ששימשו בחיבור התורה הרי שלא היה יכול להכיר את ה"תורה" הקנונית או להיות מושפע מצורתה הסופית, שכן זו "חוכרה", במובן המילולי של המילה, לכל המוקדם דורות רבים לאחר ימי יחזקאל.

יחזקאל וסביבתו המסופוטמית

אחת הסוגיות הבערות במחקר ספר יחזקאל כיום היא השפעת הסביבה המסופוטמית בבבל על מחשבתו ולשונו של יחזקאל. חוקרים רבים הצביעו על כתובים ביחזקאל שנראה שהם משקפים היכרות של הנביא עם מילים אכדיות בודדות²⁴ או מנהגים מסופוטמיים שונים.²⁵ עם זאת טענו חוקרים רבים אחרים כי יחזקאל הושפע גם מטקסטים שונים באכדית כגון מיתולוגיות בכליות,²⁶ כתבים הקשורים במקדשי בבל והפולחן שהתבצע בהם,²⁷ כתבים העוסקים בקוסמולוגיה, אסטרונומיה ומדע,²⁸ וכן מאומנות, מאיקונוגרפיה וממבנה המקדשים במסופוטמיה.²⁹

הגישה המתודולוגית שתנחה את הדיונים בנושא זה בספר היא שכדי להוכיח זיקה ספרותית ישירה בין טקסטים יש לעמוד בשלוש דרישות מרכזיות:³⁰ (א) קווי דמיון בולטים ולא כלליים בלבד בין הטקסטים הנדונים;³¹ (ב) ביטויים

24 ראו למשל גרינברג, נחשתך; כשר, יחזקאל, 68-70; גלוסקה, השפעה; ואנדרהופט, יחזקאל ובבל.

25 ראו למשל גרינברג, נבוכדנצר, שדן בפרקטיקה הבבלית של ראייה בכבד; מלול, אימוץ, שדן בנוהגי אימוץ בבליים.

26 ראו למשל בודי, עלילת ארה; סטריין וקראוץ', מלחמה בכאוס; סטריין, אויבים, 228-243, שטענו שיחזקאל הושפע ממיתוס הבריאה הבבלי אנומה אליש; כשר, יחזקאל א-כד, 70; ויניצר, אשורולוגיה, שטענו כי יחזקאל הושפע מעלילת גילגמש.

27 ראו למשל שרון, מזמור שומרי; קוצקו, שמים וארץ.

28 ראו קינגסלי, מסורת יהודית, שטען שתיאור המרכבה ביחזקאל הושפע מטקסט קוסמולוגי בבלי המוגדר כ"סוד האלים" (*pirišti ilāni rabūti*) ומתאר רקיע שעליו יושב מרדוך על כיסא של אבני תכלת ומוקף באור של *elmešu* (אבן חן ניצצת = חשמל, יח' א 4).

29 ראו קיל, תיאורי הכבוד; אולינגר וטרופו, קוסמולוגיה; אסטר, מלמו, 301-315; אודל, יחזקאל א; גנזל והולץ, מקדש.

30 דרישות אלה נוסחו על ידי מלול, מחקר השוואתי. לדיון בסוגיה מתודולוגית זו ראו גם קאר, מתורה.

31 ראו למשל שטקל, מרדוך, שהראה שאזכורי הרשת ביחזקאל רומזים למסורת מסופוטמית

ורעיונות ייחודיים המופיעים דווקא בטקסטים הללו ומלמדים כי לא מדובר בהשפעה כללית של מסורת רחבה אלא בזיקה ספרותית ישירה ביניהם;³² (ג) היתכנות היסטורית סבירה להשפעה.

באשר לשאלת ההיתכנות ההיסטורית, הימצאותו של יחזקאל בבבל הייתה עשויה ליצור את התנאים הראשוניים המאפשרים השפעה תרבותית וספרותית. עם זאת חוקרים מעטים בלבד התמודדו עם השאלה כיצד מלכתחילה יכול היה יחזקאל, חמש שנים בלבד לאחר שהגיע לבבל, לבוא במגע עם הכתבים המסופוטמיים, לקרוא אותם ולהיות מושפע מהם.

ניתן להצביע על שתי גישות עיקריות במחקר כיום המנסות להתמודד עם שאלות אלה. לפי הראשונה, האמור בדניאל א 3-7 משקף את המדיניות הבבלית ללמד גם יחידים מוכשרים שאינם ממוצא בבלי את רזי כתב היתדות והספרות הבבלית המגוונת.³³ כבן לקבוצת אליטה יהודאית הייתה ליחזקאל אפשרות לבוא במגע עם האליטה המלומדת של בבל. מפגשים אלה עם מלומדים בבליים אפשרו ליחזקאל ללמוד את כתב היתדות ולהיחשף לא רק לכתבים האכדיים אלא גם לשיטות פרשניות שהיו מקובלות בקרב המלומדים הבבלים, ולשלבן בנבואותיו.

לפי הגישה השנייה זכה יחזקאל לחינוך והכשרה של סופרים בבליים שהיו מספקים שירותי כתיבה שונים לאוכלוסייה בבבל. במסגרת תוכנית הלימודים המקובלת, שארכה מספר שנים, למד לקרוא ולכתוב ביתדות, ואף נחשף לכתבים אכדיים שהיו נלמדים ומועתקים במסגרת תרגילי הכתיבה שהמתלמדים היו צריכים לבצע.³⁴

רחבה שאינה ייחודית דווקא למדרוך, ועל כן לא ניתן ללמוד מהם כי יחזקאל הושפע דווקא מתיאוריו של מדרוך באנומה אליש.

32 ראו למשל גרינברג, איקונוגרפיה, שהראה שלרוב פרטי חזון המרכבה יש מקבילות מקראיות, כך שלא ניתן לקבוע שחזון זה משקף דווקא את השפעת האיכונוגרפיה המסופוטמית.

33 פינקל, השכלה ביתדות, 314. ראו גם קינגסלי, מסורת יהודית; ויניצר, אשורולוגיה; ניסינן, הקשר בבלי.

34 ראו שטקל, גישה. הצעה שונה מעט העלתה פירס, יחזקאל. לשיטתה יחזקאל אמנם לא זכה להכשרת סופרים רשמית, אך לצד הסופרים הבבלים שכתבו ביתדות (*tupšarru*) פעלו לעיתים גם סופרים לא בבליים שכתבו בכתב אלפביתי (*sepīru*). המגע בין הסופרים השונים ועבודתם המשותפת אפשרו גם שיתוף של ידע. בציור קיר מתקופת תגלת-פלאסר ג' מלך אשור שנמצא בתל ברסיפ אכן מופיעים זה לצד זה סופר יתדות וסופר אלפביתי (ראו Louvre AO 25067 R), אך אין די הוכחות כדי לקבוע שעבודה משותפת מעין זו התקיימה גם בפריפריה החקלאית הרחוקה מחצרות המלכים.